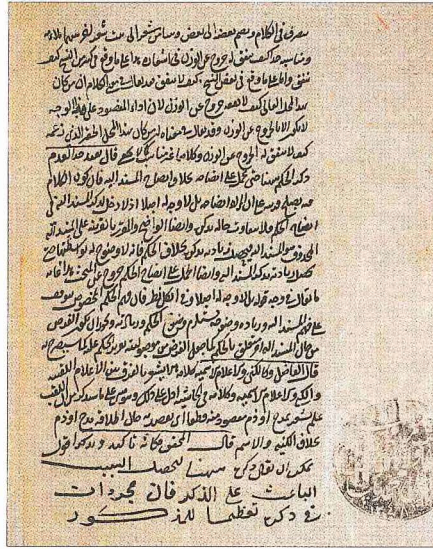

SEMERKANDÎ, Ebû'l-Kâsım

(Abu'l-qasim al-Semerkandi)

Ebû'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî
es-Semerkandî
(ö. 888/1483'ten sonra)**Ferâ'idü'l-fevâ'id adlı
eseriyle tanınan****Arap dili ve edebiyatı âlimi.**

Kaynaklarda hayatına dair bilgi bulunmadığı gibi Ebû'l-Kâsım ile Ebû Bekir'in künye mi isim mi olduğuna dair kayıt yoktur. Ancak ona nisbet edilen eserlerde, özellikle *er-Risâletü'l-ferîde*'nin gerek İstanbul gerekse Kahire baskılarında ve bununla ilgili birçok eserin yazma nüshalarında Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir ve Ebû'l-Kâsım Ali b. Ebû Bekir, bazı yazma eserlerde Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ebû Bekir ismi geçmektedir. Bunlardan hareketle adının Ali veya Muhammed, künyesinin Ebû'l-Kâsım olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Zirikî'nin ayrı kişi olarak kaydettiği Ebû'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed es-Semerkandî el-Leysî el-Hanefî'nin de aynı kişi olması ihtimali söz konusudur. Sadrüşşerîf diye anılan, Hanefî fakihî ve kıraat âlimi diye nitelenen bu kişiye nisbet edilen *Mustaḥlaşü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzî'd-dekâ'ik* ile *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl li'l-Beyzâvî* adlı eserler Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî'ye de izafe edilmektedir. Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî'nin vefatıyla ilgili olarak kaynaklarda, *Şerḥu'r-Risâleti'l-'Aḡudiyye fi'l-vaz'* adlı eserinin bitiriliş tarihi olan 4 Şâban 888 (7 Eylül 1483) esas alınır, "Bu tarihten sonra vefat etti"; "Bu tarihte hayattaydı" gibi kayıtlara yer verilmiştir. İbrâhim es-Semerkandî'nin ölümüyle ilgili olarak da *Mustaḥlaşü'l-hakâ'ik*'i bitirme tarihi olan Receb 907 (Ocak 1502) esas alınır, "Bu tarihten sonra vefat etti" denilmiştir (Zirikî, I, 65). Buna göre müellifin tam adının Ebû'l-Kâsım İbrâhim b. Ebû Bekir Muhammed el-Leysî es-Semerkandî şeklinde olması mümkündür. Abdurrahman b. Abdullah el-Cüllî, *el-Hâdim fî ḥallî el-fâzî Ebi'l-Kâsım* adlı *er-Risâletü'l-ferîde* şerhinde (s. 74-75) "eskilerin ve yenilerin ilimlerini kendisinde toplayan, müteahhirînin efdalî, mütebahirînin imâmî" şeklinde nitelendiği müellifi Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî ismiyle anmakta ve 888 (1483) yılında hayatta olduğunu belirtmektedir. İsim zincirinde yer alan Leysî nisbesi Hanefî fakihî Ebû'l-Leys es-Semerkandî ile (ö. 373/983) ilgili olmalıdır.

Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-kısmi's-sâliḥ mine'l-Miftâḥ* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Köprülü Ktp., nr. 502)

Eserleri. 1. Ferâ'idü'l-fevâ'id ('avâ'id) li-taḥkîk me'ânî'l-isti'ârât. Semerkandî'nin şöhretini sağlayan eser *er-Risâletü'l-ferîde*, *el-Ferîde*, *el-Ferâ'id*, *Risâletü'l-İsti'ârât*, *er-Risâletü't-terşîhiyye*, *er-Risâletü's-Semerkandiyye* gibi isimlerle de anılır. Eserin önsözünde Semerkandî istiarenin tanımı, çeşitleri ve alâkalarına dair belâgat kitaplarında anlaşılmasını güçleştirecek biçimde ayrıntılara yer verildiğini, bu sebeple eskilerin ve yenilerin eserlerinde konuyla ilgili bilgileri özlü biçimde ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Risâle "ikd" (gerdanlık) adı verilen üç bölüm içinde "ferîde" (tek taş, pırlanta) ismiyle on beş kısımdan oluşur. Birinci bölüm mecaz ve istiare türlerine, ikinci bölüm istiare-i mekniyyeye dair ihtilâflara, üçüncü bölüm istiarede karîne ve terşihle ilgili meselelere ayrılmış, burada müellif özellikle terşih meselesini ayrıntılı biçimde ele aldığı ve özgün bir yaklaşım ortaya koyduğu için esere *er-Risâletü't-terşîhiyye* adını verenler de olmuştur. Risâlenin müstakil olarak veya bir mecmua içinde çok sayıda neşri dışında (İstanbul 1274, 1276, 1288, 1290, 1291, 1292, 1308; Kahire 1276, 1295, 1297, 1303, 1304, 1306; Cezayir 1905) birçok şerh ve hâşiyeyle birlikte basımı gerçekleştirilmiştir. Eserin Abdurrezzâk el-Eşref (Abderrezzak Lacheref), *La Samarkandya: Petite traité de rhétorique arabe* adıyla Fransızca tercümesi ve Arapça metniyle birlikte yayımlanmıştır (Alger 1905). Ri-

sâle üzerine çok sayıda şerh, bu şerhlere hâşiye, bazı hâşiyelere de takrir ve hâşiye olarak eserler yazılmış, ayrıca ihtisar edilmiş ve nazma çekilmiştir. Otuz kadar şerh'ten en eskisi Mes'ûd b. Hüseyin eş-Şirvânî'ye (ö. 905/1499) aittir (yazma nüshası için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 259). Zaman itibarıyla ikinci sırada yer alan İsmâ'müddin el-İsferâyîni şerhi yoğun ilgi gö-rerek üzerine elliye yakın hâşiye yazılmış, şerhin müstakil veya hâşiyeleriyle birlikte çok sayıda baskısı gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1276; Tunus 1283; Kahire 1276, 1286). Şerhin hâşiyelerinden basılanlar şunlardır: Şârihin torunu Ali b. İsmâ'il el-İsferâyîni el-İsmâ'mî (Kahire 1321), Hasan ez-Zîbârî (İstanbul 1276), Muhammed el-Behû-tî (Kahire 1315), Yûsuf el-Hafnâvî (el-Hifnî, Kahire 1298), Sabbân (Kahire 1282, 1286, 1299, 1303), Müftizâde Muhammed b. Sâdik el-Erzincânî (Kahire 1254, 1275; İstanbul 1253, 1279), Muhammed el-İsnevî (Kahire 1328), Bâcûrî (Bulak 1282, 1302; Kahire 1303, 1315, 1324, 1344), Halil Fevzi Efendi (İstanbul 1282, 1287, 1305, 1308; diğer hâşiye ve takrirler için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 247-248; *Suppl.*, II, 259-260; Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 61-72). Halil Fevzi Efendi'nin 1000 sayfa tutarında iki ciltlik *el-Hâşiyetü'l-cedide 'alâ Şerhi'l-İşâm li'l-Ferîde* adlı eseri Arap dilinin gramerinde, belâgat ve edebiyatında bir hazine konumundadır. II. Mahmud ve Abdülmecid zamanlarında yirmi üç yıl ka-

dar huzur derslerine muhatap ve mukar-
rır sıfatıyla katılmış olan Halil Fevzi, hâşiye-
yi Kayseri'de ahkâm-ı şer'iyye hâkimi iken
öğrencilerin *el-Feride*'yi 'İşâm şerhiyle bir-
likte kendisinden okuma talebi üzerine ka-
leme almıştır. Hâşiyede yer yer Türkçe açık-
lamalara da yer verilmiştir. *el-Feride*'nin
yoğun ilgi gören şerhlerinden ikincisi, Ah-
med b. Abdülfettâh el-Mollâvî'nin 'İkdü'd-
düreri'l-behiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Semer-
kandiyye'siyle (eş-Şerhu'l-kebir) Muhta-
şaru 'İkdü'd-düreri'l-behiyye (eş-Şer-
hu's-sağır) olarak anılan eserleridir. Ad-
nân Ömer el-Hatîb önce eş-Şerhu's-sa-
ğır'ı er-Risâletü's-Semerkandiyye ile bir-
likte neşretmiş (Dimaşk 1425/2005), daha
sonra risâleyi 'İşâm şerhi ve Mollavî'nin
eş-Şerhu'l-kebir'i ile beraber yayımlamış-
tır (Dimaşk 1426/2006). Mollavî'nin med-
rese öğrencileri tarafından çok ilgi gören
eş-Şerhu's-sağır'ı üzerine on beş kadar
hâşiye yazılmıştır (Brockelmann, GAL, II,
247-248; Suppl., II, 259-260; Abdullah Mu-
hammed el-Habeşî, I, 61-72). Semerkandî
risâlesini Muhammed b. İsmâ Bulûğu'l-
ereb, Ahmed ed-Derdîr Tuhtetü'l-işvân
(Kahire, ts.) adıyla ihtisar edip yine ken-
disi bu sonuncusuna şerh yazmıştır. Ali b.
Hüseyin el-Bülâkî Tibyânü'l-beyân (Ka-
hire 1308), Ahmed es-Sadrâvî et-Taqrîrât
adıyla bu şerhe hâşiye kaleme almıştır.
Mahmûd b. Haydar el-Hakkârî de risâleyi
ihtisar edip şerhetmiştir. Semerkandî ri-
sâlesi İbn Allân, Yûsuf b. Sâlim, Ahmed
el-Mollâvî, Ahmed es-Sücâî, Ali Mentalâ
ed-Dimyâtî, Muhammed b. Ahmed es-Si-
cilmâsî, Mansûr et-Tablâvî tarafından naz-
ma çekilmiştir (Abdullah b. Muhammed
el-Habeşî, I, 71-72). 2. Hâşiye 'ale's-Şer-
hi'l-Muhtavvel (Tahran 1304; İstanbul
1307). Bu esere İsmâüddin el-İsferâyînî hâ-
şiye yazmıştır. 3. Şerhu'r-Risâleti'l-'Adu-
diyye. Adudüddin el-İcî'nin vaz' konu-
sundaki risâlesinin şerhidir (İstanbul
1267; Kahire 1295, 1329). 4. Şerhu'r-Ri-
sâleti'l-velediyye. Seyyid Şerîf el-Cür-
cânî'nin mantığa dair risâlesinin şerhidir
(yazma nüshaları için bk. Brockelmann,
GAL Suppl., II, 259-260). 5. Hâşiye 'alâ
Şerhi'l-kısmi's-sâlis mine'l-Miftâh (Köp-
rülü Ktp., nr. 502; Millet Ktp., Feyzullah
Efendi, nr. 1812). Teftâzânî'nin Sekkâkî'ye
ait Miftâhu'l-'ulûm'un belâgat kısmına
yaptığı şerhin hâşiyesidir. 6. Şerhu Tel-
hîşî'l-Miftâh (yazmaları için bk. Akseki
Ktp., nr. 293; Tekeli Ktp., nr. 856; bk. Mu'ce-
mü'l-mahtûât, I, 43). 7. Keşfü me'stebe-
he 'ale's-sâmî'in mine'l-âyi ve'l-aḥbâr
(Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3142). 8. Hâ-
şiye 'alâ Envârî't-tenzîl li'l-Beyzâvî. Mol-
la Hüsrev'in hâşiyesine hâşiyedir (yazma

nüshaları için bk. Brockelmann, GAL
Suppl., I, 738). 9. Hâşiye 'alâ Şerhi Ta-
vâli'l-envâr. Beyzâvî'nin kelâm ilmîne
dair eserine Mahmûd b. Abdurrahman el-
İsfahânî'nin yazdığı şerhe hâşiyedir (yaz-
maları için bk. a.g.e., I, 743). 10. Müstaḥ-
laşü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzî'd-dekâ'ik.
Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin Hanefî fikhî-
na dair eserinin şerhidir (Delhi 1870, 1882,
1884, 1313; Leknev 1870, 1874, 1877, 1882,
1884; Kanpûr 1882; Bombay 1294, 1299;
Kahire 1309, 1311, 1329; İstanbul 1267).
Bu şerhin müellifi olarak Ebü'l-Kâsim Sad-
rüşşerîf İbrâhîm b. Muhammed el-Leysî
es-Semerkandî'nin adı da geçmektedir. Se-
merkandî ayrıca Şerhu ebyâtî Müstaḥ-
laşî'l-hakâ'ik adıyla Farsça bir şerh yaz-
mıştır (Peşâver 1292).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebü'l-Kâsim es-Semerkandî, er-Risâletü's-Semer-
kandiyye (İsmâüddin el-İsferâyînî, Şerhu'r-
Risâleti's-Semerkandiyye içinde), s. 11-16; İsmâ-
müddin el-İsferâyînî, Şerhu'r-Risâleti's-Semerkan-
diyye fi'l-isti'ârât (nşr. Adnân Ömer el-Hatîb),
Dimaşk 1426/2006, neşredeninin girişi, s. 5-8, 31-
45; Keşfü'z-zunûn, I, 475, 845, 853, 898; II, 1938;
Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülfettâh el-Mollavî, 'İk-
dü'd-düreri'l-behiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Semer-
kandiyye: eş-Şerhu'l-kebir (nşr. Adnân Ömer el-
Hatîb), Dimaşk 1426/2006, tür.yer., ayrıca bk.
neşredeninin girişi, s. 117-123; a.mlf., Muhtaşaru
'İkdü'd-düreri: eş-Şerhu's-sağır (nşr. Adnân Ömer
el-Hatîb), Dimaşk 1425/2005, s. 10-12; Sabbân,
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'İşâm el-İsferâyînî li'r-Risâ-
leti's-Semerkandiyye, Kahire 1321, s. 51, 57-
58, 97-99, 108; Bâcûrî, Hâşiye 'alâ Metni's-Se-
merkandî, Kahire 1293, tür.yer.; Abdurrahman
el-Cüllî, el-Hâdim fi halli elfâzi Ebî'l-Kâsım (nşr.
Hamdî Abdülmecîd es-Seleffî, el-Mevrid, XX/1
[Bağdad 1412/1992] içinde), s. 74-116; Halil Fev-
zî Efendi, el-Hâşiyetü'l-cedide 'alâ Şerhi'l-'İşâm
li'l-Feride, İstanbul 1287; Serkis, Mu'cem, I, 474,
509, 1044-1045; II, 1195, 1331, 1337, 1458-1459;
Brockelmann, GAL, II, 247-248; Suppl., I, 738,
741, 743; II, 247-248, 259-260, 288; Ziriklî, el-
A'lâm, I, 65; V, 173; Abdullah Muhammed el-Ha-
beşî, Câmî'u's-sürûh ve'l-havâşî, Ebûzâbî 1425/
2004, I, 61-72; Mu'cemü'l-mahtûâtü'l-mevcûde
fi mektebâti İstanbul ve Ânâṭûlî (haz. Ali Rıza Ka-
rabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], I, 43-44, 82.

İSMAİL DURMUŞ

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys

(أبو الليث السمرقندي)

Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr
b. Muhammed b. Ahmed
b. İbrâhîm es-Semerkandî
(ö. 373/983)

Fakih, müfessir ve sûfi.

Semerkant'ta doğmuş olması muhte-
meldir. Bazı kaynaklarda yine Ebü'l-Leys
es-Semerkandî ismiyle bilinen ve 294 (906)
yılında vefat eden bir Mu'tezilî âlimle za-

man zaman karıştırılmıştır. Hanefî mez-
hebinin meşhur fakihleri arasında yer alan
Nasr b. Muhammed müfessir, fakih ve zâ-
hid diye tanınırken diğeri hâfız lakabıyla bi-
linir. Babasından yaptığı rivayetler dikkate
alınarak ilk hocasının babası olduğu söy-
lenebilir. Fıkıh alanındaki asıl hocası "Kü-
çük Ebû Hanîfe" diye meşhur olan Belhî
Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'dir. Hanefî fikhî-
nin yanı sıra hadis, kelâm ve tefsir alanın-
da da tahsil gördü. Semerkant, Belh ve
Buhara'dan başka Bağdat'a gitmiş ve ora-
da Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-
Nisâbü'rî'den hadis rivayet etmiş, kendi-
sinden Ali b. Ahmed er-Rezzâz nakilde bu-
lunmuştur. İbn Cenk diye bilinen Semer-
kant Kadısı Halîl b. Ahmed es-Siczî, A'meş
diye meşhur olan Ebû Bekir Muhammed
b. Saîd ve Ebû Bekir Muhammed b. Fazl
el-Buhârî onun diğer hocaları arasında yer
alır. Lokmân b. Hakîm b. Fazl ve Ebû Bekir
Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmizî
yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır. Ve-
fat yılı konusunda kaynaklarda 373 (983)
ile 393 (1003) arasında değişen yedi ayrı
tarih verilirse de genellikle 11 Cemâziye-
levvel 373'te (21 Ekim 983) öldüğü kabul
edilir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî özellikle
vaaz, nasihat ve ilmihal türündeki eserle-
ri sayesinde İslâm dünyasında en çok ta-
nınan âlimlerden biri olmuştur. Gerek te-
lif ettiği gerekse şöhretinden dolayı ken-
disine izâfe edilen birçok eser Endülü's-
ten Endonezya'ya kadar yayılmış ve asırlar
boyunca İslâm dünyasının birçok bölge-
sinde müslüman toplumların İslâm anla-
yışlarını ve dinî hayatlarını derinden etki-
lemiştir. Eserleri çeşitli müslüman toplu-
lukların dillerine çevrilen Ebü'l-Leys şö-
hretinin yayıldığı bölgelerde büyük bir vefî
olarak kabul edilmiş, kendisi için türbe ve
makamlar inşa edilmiştir.

Ebü Hanîfe ve bazı talebeleri tarafından
kaleme alınan kelâm metinlerinin aktarıl-
masında ve Hanefî mezhebinin hâkim ol-
duğu bölgelerde benimsenmesinde önem-
li rol oynayan Ebü'l-Leys'in kelâma dair gö-
rüşleri genel olarak Mâtürîdî çizgisiyle pa-
raleldir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ-
dan bolca yararlandığı ve nüzûl sebeple-
ri, kıraat farklılıkları ve nesih konularına
önem verdiği tefsirinde İsrâiliyyât'a geniş
yer veren Ebü'l-Leys tasavvufî (işârî) tefsir
sahasındaki ilk simalardan biri kabul edil-
mektedir. Birçok müellifin Hanefî fakihler
hiyerarşisinde "meselede müctehid" ka-
bul ettiği Ebü'l-Leys, Hanefî mezhebinin
gelişimine önemli katkılarda bulunmuş-
tur. İlk Hanefî muhtasarlarından birini ka-